

Saklar

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Saklar SAKALAR

Eski Yunanca (S" kai), Latince (Sacae), eski Farsça (Saka), eski Hintçe (Sakas) ve eski Çinçe (Se, eski ifade şekli Sak) yazılmış kaynaklarda "Saka" halkının ismine rastlamaktayız. Fakat, ismin kökeni ve anlamı kesin olarak tespit edilememiştir.[1]

Sakalar, M.Ö. 6-2. yüzyıllarda geniş dağlık bölgelerde, Tyanşan ve Pamir-Alay civarında, yaşamışlardı. Fakat, M.Ö. 2. yüzyılda burada, yeni halkların akını sonucu, Sakalara ait bölgeler hızla azalmaya başlamış ve onların önemli bir bölümü Orta Asya'nın batısına, İran yaylalarının doğusuna ve Kuzey Hindistan'a, göç etmek zorunda kalmıştı.

M.Ö. 6. yüzyılda, ilk kez Sakaların simasında bozkır halklarıyla karşılaşan Persler, diğer benzer halkları, Orta Asya'nın batısındaki Massagetleri ve Karadeniz civarındaki İskitleri de onların adıyla adlandırmışlardı. Perslerden elde ettikleri bilgilere dayanarak, Yunanlılar da, gerçekte Sakalarla hiçbir ilişkisi bulunmayan halkları Saka olarak adlandırmışlardı; örneğin, Ermenistan'da, Ponta bölgesindeki Sakalar.[2] Görüldüğü üzere bazen "Saka" adı geniş anlamda da kullanılmıştır.

Saka halkı, birkaç boy ve boy birliklerini içine alan karışık bir etnik birlikti. Amirgi Sakaları olarak adlandırılan Sir-Derya Sakaları, daha çok bilinen bir gruptu. İsimlerindeki esas unsur, Yunanlıların, Amyrgioi ve Umurga şeklinde kullandıkları isimlerden de anlaşıldığı üzere "murg"dur. Fakat, Persler bu Sakaların gelenekleri üzerindeki izlenimlerine dayanarak onları, "Haumavarga Sakaları", yani "Haumu içen Sakalar" olarak adlandırmışlardı.[3]

Ahameni döneminin sonlarına doğru Persler, Hares Mitilen'in (Fr 5, Jacoby) anlattığı rivayete dayanarak, hükümdar Omarg'ın (Omarges, bu isim, Haumavarga boyunun ismine benzemektedir) halkının, daha Gistaspa ve Zariadra (İran destanında isimleri geçen Kuştasp ve Zarer) zamanında, Tanais (Sir-Derya) nehrinin ötesinde yaşadığını düşünüyorlardı. Hükümdarın karargahı da geçitten 800 stadi (150 km.) ötede bulunuyordu.[4] Muhtemelen, burada Amirgi Sakalarının ülkelerinin merkezini ele geçirebilmek için kullanılan şimdiki Hokant ilindeki geçitten bahsedilmektedir. Buradan, Sir-Derya üzerinden, Sakalarla savaşı pek çok istilacı geçmiştir: Kir, İskender ve Demodam (Plin., N. H., VI, 49) vb.[5]

Amirgi Sakaları tarafından tutulan yahut onlar tarafından kontrol edilen bölgeler içerisinde, dağ etekleriyle çevrilmiş olan Fergana vadisi, Alay vadisi ve muhtemelen, Murgaba vadisine kadar olan Batı Pamir girmekteydi.[6] M.Ö. 5. yüzyılda Gellanik tarafından "Sakaların toprağındaki Amirgi ovası"[7] olarak anılan Alay vadisi İpek Yolu üzerinde bulunduğundan dolayı ün kazanmıştır.[8] M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Sakalar, daha uzağı, güneye, yukarı Hindistan Vadisi'ne kadar yayılmışlar ve bu civarda kendi kültürlerini yaymışlardı. Fakat, bu dağlık bölgenin "Kaspiler" yahut "Kaspirler" adıyla bilinen yerli ahalisi başlıca unsur olarak kalmıştır.[9] Yunanlılar, onların Sakalarla kültürel olarak yakın olan göçebe bölümünü de, bazen diğerleri gibi, İskit olarak adlandırıyorlardı.

Ahameni döneminde Amirgi Sakalarının, Hindikuş yahut Merv bölgesinde[10] yaşadıkları fikri bilim dünyasında yeteri kadar yaygınlaşmıştır. Fakat, bu görüş, Amirgilerin isminden kaynaklandığı zannedilen, Hindikuş bölgesindeki Muncan'ın ve Türkmen nehri olan Murgab'ın[11] isimlerine dayandığından temelsizdir.

Ktesi (fr. 5-8, Jacoby) tarafından anlatılan Zarin hakkındaki rivayette, Sakaların eski çağ tarihinden, M.Ö. 7. yüzyılın sonunda-6. yüzyılın başlarında geçen olaylardan

bahsedilmektedir. Ktesi'nin Ahameniler sarayında duyduğu gerçek halk rivayetini anlattığı şüphesizdir.[12] Burada, savaşçı "sınır barbarlarını" yenen ve Med hükümdarıyla İran yüzünden savaşan, Saka Prensesi Zarin'den bahsedilir; Zarin ve Medli Striange hakkındaki romantik hikaye son olayla (Med hükümdarıyla yapılan savaşla) ilgilidir. Muhtemelen, burada Strabon'un anlattığı hikayeye, Sakaların, Baktriya işgali sırasındaki akınlarına işaret edilmektedir. Muhtemelen, tüm bu bilgiler, İran destanında geçen olaylara, Belh Hükümdarı Kuştasp'ın ve onun erkek kardeşi Zarer'in Arcasp göçebeleriyle olan savaşına dayanmaktadır. Burada biz Belh'in (Baktriya) göçebeler tarafından alınması ve Beyaz çölde, Kumiş dağında (İran'da) İranlılarla onların savaş sahnelerine rastlamaktayız.[13] Bu Sakaların aktif hareket ettiği sınırlardaki geniş araziler, onların boy birliklerinin gücünü göstermektedir.

Sakaların gerçekten de, Ahamenilerden önce, İran dünyasının kuzey doğusunda önemli güç oldukları Herodot'un (I, 153, s. VII, 9) sözleriyle de tespit edilebilir; Pers hükümdarı için bu bölgede başlıca engel "Baktriya halkı ve Sakalardı", onlara karşı Kir kendisi yürüyüş yapmaya hazırlandı. Kir'in, Baktriyalıların itaatinden sonra karşılaştığı, Sakalarla savaşını Ktesi anlatıyor (fr. 9, Jacoby). Saka Prensesi Sparetr'in kahramanlığını tasvir eden bu hikaye folklorik bir karakter taşımaktadır. Burada Saka Hükümdarı Amorg'un isminin açık şekilde anılması, konunun Amirgi Sakaları ile ilgili olduğunu gösteriyor. Savaş, muhtemelen, Persler tarafından istila edilen Lidya ve onlar tarafından alınan Babil arasında (M.Ö. 546 ve 538 yılları arasında) vuku bulmuştur.[14]

Kendilerini "Saka" olarak adlandıran bu göçebe grup, Perslerin de başlangıçta "Saka" diye bahsettikleri gruptu.[15] Fakat, daha sonra diğer benzer göçebe boylarla karşılaşan Persler, bu ismi onlara da vermişlerdi. Asıl Sakaları diğerlerinden ayırt edebilmek için Persler, onlardan "Sogdiyana ötesinde" yaşayan Sakalar olarak bahsetmeye başladılar. Gerçekten de, onlara

giden yol, Sir- Derya'ya kadar uzanan, Sogdiyana'dan geçiyordu. Sonunda bu Sakalara, Persler tarafından "Haumavarga" ismi verildi. Önce de belirttiğimiz gibi, Persler tarafından Sir-Derya Sakalarına (Amirgilere) verilen bu isim, onların bu halk üzerindeki izlenimlerine dayanmaktaydı. Sir-Derya Sakalarının tarihinin yeniden yazımı sırasında "Saka" isminin Perslerde tüm kuzey göçebeleri için, genel isim olarak kullanıldığı durumu göz önüne alınmalıdır. Öyle ki, Yunan ve Pers kaynaklarındaki, yukarıda bahsettiklerimiz dışında (Heredot'un verdiği bilgiler ve Ktesi'nin Kir'in Saka Hükümdarı Amorg'la olan savaşları hakkındaki hikayeler), Kir ve Dara'nın Sakalarla yaptıkları savaşlarla ilgili tüm bilgiler, gerçek Sakalarla ilgili değildir.

Kir döneminde Sakalar, Ahameni Devleti'ne raiyet olarak katılmışlardı. I. Dara zamanında (M.Ö. 522-486 yıllarında), Heredot'a göre (III, 93), Sakalar Kaspilerle birlikte Pers hükümdarının hazinesine 250 talant ödeyerek 15. Satraplığı kurmuşlardı. Hayli büyük olan bu meblağ, 15. Satraplığın epey geniş ve zengin bir bölgeyi içine aldığını da göstermektedir. Muhtemelen, bu satraplıktaki Kaspilerle, daha geç döneme ait kaynaklarda Kaspirliler olarak adlandırılan tüm bu bölgenin, Bedehşan, Pamir, Çitral, Gilgit ve Keşmir'in ahalisinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Hindikuş'un diğer tarafında, güneyde, Kandarlarla birlikte (Kabil vadisi ve kuzey batı Pencap) diğer satraplığa dahil olan, Dadik olarak adlandırılan, Dard boyları yerleşmişlerdi. Bununla da, neden, I. Dara zamanına ait olan Pers yazıtlarında, Sakalarla Kandarların isimlerinin beraber anıldığı anlaşılmış oluyor. Burada, yazıtlarda isimleri geçmeyen, gerçek komşular Kaspiler ve Dadiklerdi.[16] Ktesi zamanındaki geleneğin, henüz, Kir dönemindeki Dardlarla Amirgi Sakaları arasındaki ilişkileri unutmadığı anlaşılmaktadır.[17]

Sakalar vergiler dışında, hükümdara hediyeler de götürüyorlardı. Ahamenilerin Pers başkenti Persepolis kabartmaları arasında Amirgi Sakalarının tasvirleri

bulunmaktadır: Onlar hükümdara at, silah ve süs eşyaları götürüyorlardı. Tıpkı raiyet gibi Sakalar da, Pers hükümdarlarının kumandanlığında Ahameni savaşlarına katılmak zorundaydılar. Bu nedenle onlar, I. Dara'nın ve Kserks'in yürüyüşleri sırasında Yunanistan'da ve şüphesiz pek çok ülkede bulunmuşlar ve ayrıca Ahameni Devleti'nin tüm bölgelerindeki askeri birliklerde hizmet etmişlerdi.[18]

Kserks Dönemi'nde (M.Ö. 486-465), Amirgi Sakalarının durumunda bazı değişiklikler vuku buldu. Bu hükümdarın hakimiyetinin ilk sıralarında onlar, hükümdarın kardeşi, Baktriya Hükümdarı Gistasp'ın emrine verildiler, Kaspiler ise onlardan ayrıldılar (Hered., VII, 64, 67). Bu yönetimin sonuna doğru bu Sakaların, Perslerin tabiliğinden tamamen çıktıkları anlaşıyor.[19] Ktesi zamanında, II. Artakserks'in hakimiyeti sırasında (M.Ö. 404-359), Sakalar artık sadece Perslerin askeri müttefikleriydiler. Bu konu ile ilgili bilgi veren Ktesi, Asya hükümdarlarıyla kurulan ilişkilere dayanarak, Sakaların onların en eski, askeri müttefikleri olduklarını kaydediyor. Saka Hükümdarı Amorg ile dostluğu korumak ise sanki, Kir'in kendisi tarafından varislerine, Pers hükümdarı ve Baktriya valisine, vasiyet edilmişti.[20] Sakaların durumu III. Dara'nın (M.Ö. 336-330) hakimiyeti sırasında, Ahameni Devleti'nin sonuna kadar değişmedi. O zaman Sakaları, Pers hükümdarının müttefikleri olan ve Baktriya satrapıyla birlikte hareket eden Mavak yönetiyordu (Arrian., Anab., III, 8, 3).

Sakaların, Ahameni Devleti'nin tarihinde önemli rol oynadığı şüphesizdir. Onlar Ahameni devletinin ordusunda en yetenekli birliği kurmuşlardı, hatta bazen onları -devletin başlıca halkları olan- Persler ve Medlerle eşit sayıyorlardı (Hered., VII, 184). Yine de onların önemini abartmamak gerekir,[21] ayrıca onların etkisi Ahameniler tarihinin başında değil, sonunda göze çarpmaya başlamıştır.

Pers ordusunun, Dara ve Kserks'in, yürüyüşleri sırasında Sakalarla ilk kez karşılaştıkları Yunanlılar, onların, yakından tanıdıkları, Karadeniz İskitlerine benzediklerini fark ettiler

ve Sakaları Asya menşeli olduklarından dolayı “Asya İskitleri” olarak adlandırdılar. Yunanlılar onlar konusunda sadece Baktriya’nın kuzey kısımlarında yaşadıklarını biliyorlardı.[22] Bu bilgi genel olarak doğrudu, çünkü o zaman Baktriya Satraplığı, Sir-Derya’ya kadar uzanan Sogdiyana bölgesini içine almaktaydı.[23]

Yunanlılar, İskender’in (Arrian., Anab., III, 8, 3,) doğu yürüyüşüne kadar Sakaları Asya İskitleri zannediyorlardı, fakat Asya ve Avrupa sınırı olarak ve Tanais (yani Don) nehri olarak bildikleri Sir- Derya nehrine yaklaştıklarında, Sakaların hakimiyetinin bu nehrin ötesine kadar uzandığını fark ettiler ve Saka boylarının coğrafi konumunu tayin etmede zorluk yaşamaya başladılar. Bu durum, İskender’in Sakalarla çatışmalarını anlatan Antik Çağ tarihçilerinin terminolojisine de yansımıştır. Öyle ki, Arrian (Anab., IV, 3, 6; s. VII, 10, 5), karşılaşmaların Tanais’te yani “Avrupa”da[24] olmasına rağmen, yine Sakaları “Asya İskitleri” olarak adlandırmaya devam etmiştir. Kurtsi (VII, 7, 2) ise bu halkı “Avrupa İskitleri” saymış, sadece sonraki elçi onlardan Saka olarak bahsetmiştir (VII, 9, 17).[25]

İskender’in Sakalar üzerine yaptığı yürüyüş iki yazar tarafından anlatılmaktadır: Bu ikisi Arrian (Anab., IV, 3, 6; 4, 1-9; 5, 1) ve Kurtsi’dir (VII, 7, 1-9, 19). Bu yazarlardan elde ettiğimiz bilgilere göre, İskitler Tanais’in sağ kıyısında, oranın isyan eden ahalisini desteklemek ve İskender’in karşı kıyıda kent kurmasını engellemek için bulunuyorlardı; İskitlerin düşmanca tavırlarını anlayan İskender, nehri geçti ve ilk defa burada ünlü “İskit taktiği” ile karşılaşmasına rağmen, inanılmaz bir zafer kazandı, fakat hamlelere devam etmeyip geri döndü; İskit hükümdarının İskender’e özür dilemek için elçi göndermesiyle de, Sakaların Asya hükümdarlarıyla müttefik ilişkileri sağlanmış oldu; İskender ise karşılığında Sakalara arkadaşı Evksenippa’yı gönderdi. Bu olaylar M.Ö. 329 dolaylarında vuku bulmuştu.[26] Şu ayrıntıyı da eklememiz gerekir ki, İskender’in arkadaşları,

İskitlerin nehre attıkları okların saplarının çam ağacından yapıldığını fark etmişlerdi (Strabo, XI, 7, 4; bkz. Arrian., Anab., IV, 4, 2). Çam ağaçları Tyanşan'ın Çatkal silsilesinin batısına değil, Orta Sir-Derya yakınlarında yetişmekteydi.[27]

İskender'in varisleri olan birinci Selevkilerin aktif doğu politikaları, onların komutanı olan Demodam'ın Sir-Derya ötesine, M.Ö. III. yüzyılda yaptığı yürüyüşler ve Taşkent vahası[28] sınırında, İskitya'da, Antiohiya adlı yeni kentin yapımı, Sir-Derya vilayeti konusunda Yunanlıların bilgisini genişletmişti. Büyük Yunan coğrafyacısı Eratosfen (M.Ö. III. yy.), tüm seleflerini ve özellikle de İskender'in ve Selevkilerin çağdaşlarını araştırarak genel bir sonuca ulaşmıştır. Onun hazırladığı yeni coğrafi tabloya göre, dağdan akan Oks (Amuderya) ve Yaksart (Sir-Derya, şimdi artık Don nehrinden ayrı olarak kabul edilen) nehirleri aşağıdaki halkları birbirinden ayırıyordu: a) Baktriyalılar ve Sogdiyanalılar, b) Sogdiyanalılar ve Sakalar; 0, bu dağları, Hindistan'ı kuzeyle sınırlandıran dağlara benzetmiş ve adları geçen halkların sırasını da batıdan doğuya yerleştirmekle gerçek tabloyu hayli değiştirmiştir.[29] İskender'in çağdaşları tarafından da bazen Sogdiyana'da, bazen de İskitya'da gösterilen, şimdiki Hokant'ın yerinde yahut onun yakınlarında kurulan, İskenderiye kentinin, o zaman Fergana olarak bilinen, Sakasen'de (yani Sakaların ülkesi) bulunduğu geç anlaşılmıştır.[30] Sakalarla ilgili, Eratosfen'in tablosu dışında, elde edilen bilgilerden Sakaların, Sogdiyana'dan doğuya doğru, "Yaksart nehrinin akını yönünde", bu nehrin başlangıcının ve üç kaynağının bulunduğu dağlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır.[31]

Bozkır halklarının M.Ö. II. yüzyılda başlayan yeni, büyük göçü konusunda antik ve Çin kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır. Antik kaynaklardan, özellikle Strabon'un (XI, 8, 2)[32] ve Torg'un (Prol. XLI, XLII) verdiği bilgiler önem taşımaktadır. Bunlardan elde edilen sonuca göre; Sakaların daha önce yaşadıkları Yaksart nehrinin karşı tarafına, Sogdiyana ve

Baktriya'ya, yeni göçebeler akın etmişlerdi: Aslar yahut Asianlar, Toharlar (Asianlar, Toharların "hükümdarı" idiler) ve Sakaraukalar. Fakat bu kaynaklarda Sakaların nereye gittiklerinden bahsedilmemiştir. Göç olayı daha geniş olarak Çin kaynaklarında açıklanmıştır. Buradan biz göç harekâtının Hunların baskısıyla yaşandığını, Yüe-çilerin (Asianlar ve Toharlar) Davan (Fergana) üzerinden batıya gittiklerini ve Dah (Baktriya) ülkesini kendilerine tabi ettiklerini öğreniyoruz; Yüe-çilerin bu göçü sırasında iki önemli olay vuku bulmuştu: Birincisi, onlar Sakaları ülkelerinden sıkıştırıp çıkardılar; muhtemelen, bu olay Fergana ile ilgilidir ve ikincisi ise, diğer bir göçebe boyun, Vusunların, darbesine maruz kalarak, Baktriya'ya gittiler; Sakalar ise "Asma geçit"le güneye gittiler ve Gubin (Kaspir) ülkesini tuttular.[33] Birinci olay yaklaşık olarak M.Ö. 170-160 yıllarında, ikincisi ise M.Ö. 140-130 yıllarında vuku bulmuştur.[34]

Sakaların güneye nasıl gittikleri konusunda araştırmacılar tarafından çeşitli fikirler söylenmiştir. Göçebelerin Pamir ve Hindikuş dağ geçidinden geçmelerinin olanaksız olduğu düşünülürdü. Fakat, günümüzde böyle bir geçişin tamamen olanak dışı olmadığı[35] ispat edilmiştir. Ayrıca, son zamanlarda yapılan araştırmalara göre, M.Ö. I. yy.'da, Sakalar Yukarı Hindistan vadisini çok iyi bilmekteydiler.[36] Hatta belki, Gilasa ilinde bulunan yazıtlar arasında güneye yerleşmiş olan ilk ve büyük Saka Hükümdarı Mog'un yazıtı da bulunmaktadır.[37] M.Ö. I. yy.'ın başlangıcında Kaspir'i (Kaşmir ve Yukarı Hindistan vilayeti) yöneten Saka Hükümdarı Mog yahut Mayes, hakimiyetini Kandahar'a kadar genişletmişti. Onun halefleri ise İran yaylasının doğusundaki Arahorza'yı ele geçirmişlerdi. Bu Sakalar, komşuları tarafından, onların merkez vilayetlerinin ismiyle, Kaspirler olarak adlandırılmışlardı.[38] M.Ö. I. yy.'ın sonunda Sakalar, Aşağı Hindistan ve Kathiavar bölgelerine yayıldılar ve burada Yunanlılar tarafından Hindistan'a denizle geçen güney ve Hint İskitleri olarak adlandırıldılar. M.S. I. yy.'da, Hint İskitleri kısa süre Hint-Part hükümdarı Kondofar'ın hakimiyeti

altında kaldılar, daha sonra ise Kuşan devletinin terkiğine dahil oldular. Daha sonra Hindistan'ın batısında, Kucarat'ta, kurulan Saka Kşatrap devleti, M.S. II.-IV. yy.'larda önemli bir politik gücü temsil ediyordu. Hint halklarından olan, Kucarlar, Catlar ve Racputlar muhtemelen Sakaların torunlarıydılar.

Hindistan Sakaları ile İran yaylasının doğu Sakaları, tarih sahnesine yaklaşık olarak aynı zamanda çıkmışlardır. Sakaların buraya geliş yolu konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre, Sakalar Baktriya'dan ve onun komşu vilayetlerinden, bazılarına göre ise Hindistan'dan gelmişlerdir.[39] Son araştırmalar göre, muhtemelen ikinci görüş doğrudur. Bu Sakaların, Hindikuş üzerinden Hindistan'a geçen ve daha öteye, güney-batıya, inen Saka halkının kolu olduğu muhtemeldir. Onlar önce, Sakalardan dolayı Sakstan adını alan, Dragian (Göl kenarı) ve Arahaz (Argendab vadisi) arasındaki küçük bir vilayete yerleşmişler, daha sonra ise Gilmend-Argendab'ın (son ifade şekli Seistan, Sistan) tüm havzasına yayılmışlardı. Burada Saka hükümdarları vassal Part Krallığı Drangiana'yı yöneten Part soyundan gelen Surenlerle akrabalık ilişkileri kurarak, bir süre bağımsızlıklarını korumuşlarsa da, daha sonra Hint-Saka hükümdarlarına, Maues'in varisine tabi olmuşlardır. Bu olayların tamamı M.Ö. I. yy.'da vuku bulmuştur. M.S. I. yy.'da İran Sakaları, Hint-Part Hükümdarı Kondofar'ın ve onun varislerinin hakimiyeti altına geçmişler, daha sonra ise Kuşan devletinin terkiğine dahil olmuşlardı. Bundan sonra Sakastan Sasaniler Devleti'nin derebeylerinden biri olmuştur. Muhtemelen, bu bölgelere yerleşen Sakaların varisleri çağdaş Peştunların bir kısmıdır.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, güneye, Hindistan'a ve İran yaylalarının doğusuna, yerleşmiş olan Sakalar Sir-Derya, Amirgi Sakalarıydılar. Hükümdarlarının isimleri[40] ve diyalektik özellikleri[41] onlar arasında doğrudan bir veraset ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Fakat, Çin kaynaklarından, güneye sadece "Sakaların hükümdarı"nın kendi

boyu ile gittiği, Sakaların diğer boylarının ise eski mekanlarında kaldığı anlaşılmaktadır.

Geride kalan Sakaları Amuderya Sakaları olarak adlandırabiliriz. Onlar, Penca ve Vahşa vadileri boyunca ve doğuya doğru, şimdiki Doğu Türkistan'ın güneybatı sınırlarına yerleşmişlerdi. İskender, muhtemelen, bu Sakalarla Paretaklar ülkesine akın ettiği zaman karşılaşmıştır. Sakaların da Kafirnigan'ın ve Vahşa'nın yukarı taraflarında yerleşmiş olmaları gerekmektedir.[42] Bir müddet sonra Hindistan'a gelen Megasfen (M.Ö. IV. yy.ın sonunda), kuzeyde Hindistan'ı, "Saka olarak bilinen İskitlerin" yerleştiği İskitya'dan ayıran Emod sıradağı hakkında bilgi vermektedir. Bu Sakalar, Oksa (burada Bahşa) vadisinde karşılaştıkları Baktriyalılarla beraber bu nehrin aşağı taraflarında yaşıyorlardı. Fakat, Megasfen Hint Emodu'nu (Himalay'ı) "İskitlerinkiyle" karıştırmıştır. Daha geç döneme ait yazarlar, bu iki sıradağı birbirinden ayırır ve ikinciye yakın bir şekilde, Oksa'nın yukarılarına, İskit halkı olan Komodotları yerleştirirler. Burada Alay sıradağlarının Vahşa-Kızılsu nehirlerinin yukarı kısımlarında yaşayan Saka halklarından birisi hakkında bahsedildiği açıktır.[43] Megasfen'den önce, Kandahar ve Svat'tan Hindikuş ve Kunlun geçidine giden yolun sayesinde, daha çok Doğu Sakaları konusunda bilgiler elde edilmişti: Bunlar, Yarkent ve Hotan vilayetlerinde Toharlarla komşu olan Kaşkar Sakaları idiler.[44]

M.Ö. II. yy.'da vuku bulan göçebelerin büyük göçünün izlerine bu Sakalarda rastlamıyoruz. Çin kaynaklarına göre,[45] Sakalar Batı Kaşkar'da ve Alay vadisinde Yüe-çi-Toharların akınından sonra da yaşamaya devam etmişlerdi; onlar arasında adı geçen Güandlar Antik Çağ yazarlarının da bahsettikleri Gomodotlar olsa gerek.[46] M.S. I. yy.'da Gomodotların akrabaları olduğu düşünülen Komed Saka halkının ismi duyulmaya başlamıştır. Büyük İpek Yolu'nun, onların toprakları üzerinden geçmesi tanınmalarına neden olmuştur.[47] Ptolemeus'in verdiği bilgilere göre (Georg., I, 12, 7-8; VI, 12, 3; 13, 2-3; VII,

1, 42), Komedler, Yaksart'ın (Sir-Derya) güney kaynağından Hindikuş'a, Koasa (Kunlar) kaynaklarına kadar, Alay, Karatag ve Daraz'ı da içine alan, Sakaların geniş dağlık ülkelerini ellerinde bulunduruyorlardı. Çin ve Arap-Fars kaynaklarına göre, Komedler, daha geç dönemde de, M.S. VII-X. yy.'da, bu bölgenin ayrı ayrı yerlerinde bulunmaktaydılar. Muhtemelen, o zaman dağ vadilerinde yerleşmiş olan Komedlerin bir kısmı çağdaş Pamir halklarından bazılarının menşesinde rol oynamıştır.[48] Benzer süreçler Saka bölgesinin doğusunda da vuku bulmuştu ve sonuç olarak Hotan'ın ve Doğu Türkistan'ın birçok kentinin ahalisi, günümüze kadar ulaşan, M.S. VII.-X. yy.'a ait, yazıtlardaki Saka dilinin diyalektlerinde konuşmaya başlamışlardır.[49]

Eski adlarını ve yaşam biçimlerini koruyan bu Komedler diğer Orta Asya Sakaları gibi zamanla Türkleşmişlerdi. Komedlerde bu süreç, Türk hakanlıkları zamanında, VI-VII. yy.'da başlamıştı; Komedlerin o dönemdeki hükümdarının Türk kökenli olduğu bilinmektedir.[50] Bundan dolayıdır ki, Bizans tarihçisi Menandros (fr. 19, Müller), M.S. VI. yy.'da, Türklerden bahsederken onlar konusunda, bu halk, "eskiden Saka olarak adlanıyordu" demiştir.

Sakalara ait önemli bir boy da Sakaraukalardı. Bu boylardan, Antik Çağ yazarları, M.Ö. II. yy.'da Yaksart nehrinin diğer tarafında ortaya çıkan ve Sogdiyana ve Baktriya'ya akın eden göçebeler olarak bahsetmektedirler. Çin kaynaklarında Sakaraukalardan hiç bahsedilmiyor: Onlar batıda bulunduklarından dolayı Çinlilerin ilgi alanı dışında kalmışlardı. Kaynaklara göre Sakaların topraklarını istila eden Vusunlar, Tyanşan dağlarında, Issık-göl ve İli nehirleri civarında yaşıyorlardı. Sakaların da, onların sürüklemesi sonucu bu topraklarda bulunması gerekirdi. Bunlar, muhtemelen, Sakaraukalardı. Çinliler sadece, Amrgi Sakalarını Sakaraukalardan ayıramamışlardır. Bu durumda Sakaraukaları, Tyanşan Sakaları olarak adlandırabiliriz.

Kaynaklarda Sakaraukalar hakkında çok az bilginin bulunması

nedeniyle bilim dünyasında bu halkla ilgili çeşitli ve birbirine zıt görüşler mevcuttur. Muhtemelen, M.Ö. II. yy.'da, büyük göçten sonra Sakaraukalar, Çin kaynaklarında M.Ö. II. yy.'ın sonu-M.S. I. yy.'da Kengüy olarak bilinen, büyük göçebe birliğinin çekirdeğini oluşturmuşlardı. Bu birliğin terkibine, diğer topraklarla birlikte, Taşkent, Buhara ve Harezmi vahaları da dahildi. Bu dönemin tüm edebi, numizmatik ve arkeolojik kaynaklarından elde edilen sonuca göre, Sakaraukaların Buhara ve Şıbırgan vahalarında, Orta Amuderya bölgelerinde ve Harezmi'nin uç bozkırlarında, bulunduklarını söyleyebiliriz. Sakaraukalar önce (Kengüy) Asian-Toharlarla (Yüe-çiler) yaptıkları savaşta yenilmelerine rağmen, M.Ö. I. yy.'da bir politik güç olarak ortaya çıkmışlar ve Part tahtı için yapılan savaşlarda önemli rol oynayabilmişlerdir. Fakat, M.S. I. yy.'ın sonuna doğru Sakaraukaların güney topraklarının bir kısmı Part hakimiyeti altına, bir kısmı ise Kuşan hakimiyeti altına geçmiştir.[51]

Eski ve çağdaş onomastik verilere dayanarak (eski yer, boy ve kişi isimlerine ve çağdaş yer isimlerine göre), Hotan metinlerinin ve eski Saka diyalektinin varisi sayılan çağdaş Şugnan- Yazgulyam ve Vahan grubunun dillerine göre Saka dili konusunda bir fikir söyleyebiliriz. Tüm bu diller, güney doğu dil grubuna dahil olan İran dilleridirler.[52] Sakalar, dil ilişkisi bakımından tek kökenli değillerdi. Hatta, çeşitli Saka boylarının diyalektlerinin güney doğu dil birliğinin çeşitli diyalekt gruplarına dahil olduklarını söyleyebiliriz; öyle ki, örneğin, Amirgilerin dili diğer Saka diyalektlerinden farklı özellikler taşıymaktaydı.[53]

Paleoantropolojik verilere göre, Sakaların fiziki görünüşü, kısmen Moğol tipiyle karışmış, kuzey "bozkır" insanının geniş yüzlü Avrupalı ("Kafkaslı") tipine benzemekteydi.[54] Görsel belgeler de, Moğol karışımının olduğunu göstermektedir.[55] Sakaların karışık fiziki tipleri tarihlerinin de zorluğunu yansıtmaktadır.

Arkeolojik malzemeler, Sakaların kültürü hakkında bize yeteri

kadar bilgi vermektedir. Sakaların M.Ö. VII.-III. yy.'a ait arkeolojik eserleri iki gruba ayrılır: Sir-Derya ve Alay nehirlerinin yukarı kısmındaki Fergana bölgesine ait olan eserler ve Tiyeşan ve Yedisu bölgesindeki eserler. Bu ayırma şekli, yazılı kaynaklara da uygun düşmektedir: Birinci grup Amirgilere, ikincisi ise Sakarauklara ait olsa gerek. Arkeolojik kültürün başlıca etnik göstericilerinden biri de gömme şekilleridir. Sakalar için kurgan tipinde gömme şekli karakteristiktir. Ölümler başları batıya doğru çevrilmiş şekilde, omuzları üzerinde yatırılarak toprak çukurlara gömülürlerdi.[56] M.Ö. II. yy.'da Saka bölgesine kitlesel yerleşimden sonra yeni gömme gelenekleri ile birlikte eskileri de devam etmiştir. Bu bilgi Vusun ve Yüeci halklarının akınından sonra Sakaların bir bölümünün eski bölgelerinde kaldıklarına dair yazıtlardan elde edilen bilgiyi de doğrulamaktadır.[57] Tipik Saka defin şekline, M.Ö. I. yy.'ın sonlarında ve M.S. I. yy.'da, Orta Sir-Derya'da-Karatau dağlarında ve Taşkent vahasında yani "Sakaraukaların çekildikleri Kengüylere[58] ülkesinde de rastlanmıştır. 0 döneme ait bu tip gömme gelenekleri, Orta Amuderya[59] ve Şibergan vahasında[60] yani yazılı kaynaklara göre Sakaraukaların bulunduğu yerlerde de yapılmaktaydı.

Genelde, M.Ö. VII.-III. yy.'larda Pamir civarında çeşitli yerlerde yaşayan, Pamir göçebelerinin kültürü de Saka kültürü olarak adlandırılmaktadır. Bu göçebelerin kültürü gerçekten de Sakalarınkine çok benzemektedir. Fakat defin şekilleri ve fiziki görünüşleri Sakalarinkinden tamamen farklı olan eski Pamirlilerin derin yerel kökleri, onların yerli halkın - Kaspilerin- bir kolu olduğunu kanıtlamaktadır. Kaspilerin yaşadıkları bölgeler, önce de belirtildiği üzere, Pamir'den hayli büyüktü. Bu halk başlangıçta Sakaların güçlü kültürel etkisi altında kalmıştır. Fakat, daha sonra, M. Ö. IV. yy. sıralarında, Sakalar yahut diğer Doğu İran halkları tarafından ya tamamen asimile edilmişlerdir ya da Hindikuş'tan kuzeye doğru sürülmüşlerdir.[61]

Sakalar tüm kaynaklarda göçebe olarak gösterilmektedirler. “Saka” kelimesi Perslerde “göçebe” sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Yunanlılar da, Sakaları “göçebe” kelimesiyle hemen hemen eşanlam taşıyan “İskitler” olarak adlandırmışlardı. Yunanlılar onları M.Ö. V. yy.’da, daha ilk karşılaştıkları zaman “küçük baş hayvan (koyun-keçi) çobanları, göçebeleri” olarak adlandırmışlardı (Choeril., fr. 3, Kinkel). İskender zamanında, M.Ö. IV. yy.’ın sonlarında, Sakaların bazı boyları bu tür 30. 000 baş sürüye sahiplerdi (Curt., VIII, 4, 20). Kentleri olmayan, ormanlarda ve mağaralarda yaşayan göçebe Sakalar, topraklarından Büyük İpek Yolu geçen tacirler olarak nitelendirilirlerdi (Ptol., Georg., VI, 13, 3). Bu Alay Sakalarını, aynı şekilde Çinliler de tanımlamaktadırlar: Sakalar geniş otlaklara ve sulara göre hayvan sürüleriyle bir yerden diğer yere göçüyorlardı (Tsyanhansu, 95 A, 23, 24). Sakaların yaşamında at önemli bir yer tutuyordu. Sakaların atları özel eğitimden geçiyordu (Aelian., V. H., XII, 38). Pers hükümdarları tarafından düzenlenen yarışmaları Saka atları kazanıyordu (Xen., Syrop., VIII, 3, 25-26). Amirgi Sakalarının atları Persepolis kabartmalarına da yansımıştır.[62] Sonraları Çinliler tarafından “sema atları” olarak değerlendirilen Fergana’nın “ünlü atları” muhtemelen, bu Saka atlarından türemişlerdir. Sakaların ekonomik yaşam biçimini gösteren bu tablo arkeolojik verilerle de tamamen doğrulanmaktadır.[63]

Sakaların tamamı göçebe değildi. Diğer göçebe birlikler gibi, Sakaların da, birliğine yerleşik, çiftçilikle uğraşan, boylar dahildi. Sakalarda yerleşik kültürün ortaya çıkışı, “Sakaların ülkelerinin büyük bir kısmını ekine müsait duruma getiren ve pek çok şehir kuran” Zarin hakkında, daha önce bahsettiğimiz, rivayete de yansımıştır (Ctes., fr. 5, 4, Jacoby). Arkeolojik veriler, gerçekten de M.Ö. VII-III. yüzyıllarda (Sakalar zamanında) Fergana’da, Sakalara akraba olan çiftçi ahalinin varlığını onaylamaktadır.[64]

Sakaların giysileri de onların göçebe yaşam tarzına uygundu.

Yazılı (Herod., VII, 64), görsel[65] ve arkeolojik[66] kaynaklara dayanarak bunların tipik İskit giysileri olduğunu söyleyebiliriz: Keçe başlık, kemer, deri pantolon ve çizmeler. Herodot, muhtemelen sivri uçlu şapkayı Amirgi Sakalarına ait ederek yanılmıştır: Görsel belgelere göre, bu Sakalar kısa başlıklar giyiyorlardı. Ayrıca, şapkaların şekilleri, sadece etnik kimliklere göre ayrılmıyordu. Sivri uçlu şapkaların İskit boylarındaki yüksek aristokratlara ait bir giysi olduğu düşünülebilir; Issık kurganlarında bulunan Saka liderine ait “Altın adam”ın tüm giysisi gibi sivri uçlu şapkası da altın plaklarla örtülmüştür.[67]

Sakaların toplumsal yapısı da tipik göçebe toplum yapısıydı.[68] Antik Çağ yazarları tarafından yapılan tasvirler diğer göçebeler gibi onları da kapsamaktaydı: Onlara göre Sakalar, “adaletli” İskitlerin bir koluydu (Choeril., fr. 3, Kinkel).

Saka boyları büyük bir birlik kurmuşlardı. Bu birliklerden biri de Amirgi Sakalarının kurduğu birlikti. Birliğin başında hükümdar bulunuyordu. Halkın lideri olan hükümdar, askeri harekatlarda bu halkın askerlerini yönetiyor (Ctes., fr. 9, Jacoby; Arrian., Anab., III, 8, 3), diğer hükümdarlara barış ve anlaşma konularında elçiler gönderiyordu (Arrian., Anab., IV, 5, 1). Hakimiyetin irsi olarak babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır; Amirgi Sakalarının, tıpkı Orta Asya’daki ve Hindistan’daki gibi, bir soy tarafından yönetildiklerini onların hükümdarlarının isimlerinin benzerliğine dayanarak söyleyebiliriz. Ölen hükümdara, yukarıda bahsettiğimiz Zarin hakkındaki destanda da tasvirleri verilen, muhteşem mezar-kurgan yapılmıyordu (Ctes., fr. 5, 5, Jacoby): Kurgan (tarafklarının eni 3 stadi, yüksekliğı 1 stadi) üzerinde büyük altın heykel bulunan, sivri uçlu üçken piramit şeklindeydi. Muhtemelen anma töreni de düzenleniyordu. Saka kurganları arkeolojik malzemelerden dolayı çok iyi bilinmektedir. Kaynaklarda halk meclislerinin rolü konusunda da bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğın, İskender’in, Tanais nehri civarında,

İskitlerle yaptığı son savaşından sonra, “Asya İskitlerinin” hükümdarı ona karşı İskitlerin tüm “birliği”nin savaşmadığını açıkladı (Arrian., Anab., IV, 5, 1). Meclis, sadece tüm halkı yakından ilgilendiren, savaş ve barış sorunlarıyla ilgileniyordu.

İskit halklarında görülen üç sosyal-etnik sınıf ayrımı Sakalarda bulunmaktadır: Hükümdarlar- askerler, ruhaniler ve sade halk. Bu tabakalara, İran destanındaki Saka (“Sagzi”) kahramanı, Rüstem ile ilgili rivayetin Sakstan kısmında da rastlıyoruz. Orada, hatta, birinci sınıfın ecdatlarının “kırmızı nura sahip olan” parlayan yıldırım karakteri ve ikinci sınıfın ecdatlarının doğuştan gri olan karakterini görebiliriz. Halkın kahraman ecdadı ve onun üç oğlu hakkındaki bu mitolojide bu sınıfların nasıl ortaya çıktığı açıklanmaktadır. Rüstem hakkındaki rivayetlerde de bu mitolojinin izlerine rastlanmaktayız.[69] Amirgi Sakalarında, “hükümdar”a ait olan boylar, muhtemelen eski mekanlardan Hindistan’a giden göçebelerdi (Çin kaynaklarına göre “Sakaların hükümdarı”). Kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu kesim “asillerden” (Arrian., Anab., IV, 4. 4), “hükümdarın dost ve akrabalarından” (Chares, fr. 5, Jacoby), önemli ve yakın kişilerden oluşuyordu. Bu kişiler, örneğin, hükümdarın kardeşi gibi, sorumlulukları kendi üzerlerine alarak, yürüyüş için özel birlikler toplayabilirlerdi (Arrian., Anab., IV, 4, 8; 5, 1; Curt., VII, 7, 1; 9, 16, 17).

Sakaların toplumsal yapısının özelliklerinden biri de kadınların bağımsız olmasıydı. Bu durum Massagetlerle ve Savromatlarla onları yakınlaştırsa da, Avrupa İskitlerinden farklı kılıyordu. Saka kadınları hakkında Antik çağ yazarlarının değerlendirmeleri şöyledir; Sakalar, “askeri harekatlarda eşleriyle birlikte bulunan cesur bayanlara sahipler” (Ctes., fr. 5, 3, Jacoby). Savaşlara katılan Saka kadınları (Ctes., fr. 8a, Jacoby) tıpkı erkekler gibi savaş taktikleri kullanıyorlardı (Clem., Strom., IV, 8). Savaşa Zarin katılıyor (Ctes., fr. 7, fr. 8a, Jacoby), savaşa

Sakaların ordusunu, kadınları ve erkekleri Sparetra götürüyordu (Ctes., fr. 9, 3, Jacoby). Sakalarda, bayanları tıpkı Zarin ve Sparetra gibi lider olarak da görebiliriz. Aile yaşamındaki kadının özgürlüğü Sakaların evlenme geleneklerinde de kendini yansıtmıştır. Bayanlar kendilerine eş seçebiliyorlardı. Örneğin, hükümdar Omerg'in düzenlediği düğün sırasında kızı konuklardan birine şarap badesi sunarak kendi seçimini belirtmeliydi (Chares., fr. 5, Jacoby). Sakalarda bu gibi değişik geleneklerden bir diğeri de nikâh geleneğiydi: Damat ve gelin sembolik savaş düzenliyorlardı, bu savaşı damat kazanmak zorundaydı (Aelian., V. H., XII, 38).

Sakalar muhteşem savaşçılardı.[70] Ahamenilerin ordusunda Sakalar öncü kuvvetleri oluşturuyorlardı. Onlar, örneğin, Marafon (Herod., VI, 113), Fermopil (Diod., XI, 7, 2), Plate (Herod., IX, 31, 71) ve Gavgamel (Arrian., Anab., III, 13, 1-4; bkz. Curt., IV, 15, 12-19) savaşlarında bulunmuşlardı. Sakaların savaş aletleri şunlardı: Yay, kılıç kalkan, mızrak, balta, askerler ve atlar için yapılan zırhlı giysiler. Sakalar, süvari ve piyade birlikler şeklinde savaşıyorlardı (Strabo, XI, 8, 6). Saka süvarileri "Hiçbir süvarinin yenemediği" süvariler olarak özel ün kazanmışlardı (Dion. Per., 750, 751). Onlar, taktik gereği geri çekildikleri zaman bile, at üzerinde dönerek, çok keskin atışlar yapabilirlerdi. Bunu sadece erkekler değil, bayanlar da yapabiliyordu (Clem., Strom., IV, 8, 62; Aelian., N. A., IV, 21). Bu taktik, tüm İskit boylarının savaş kültürü için karakteristik olan "kuşatma" taktiğiydi. İskender, ilk kez bu taktikle Tanais civarında, "Asya İskitleriyle" yaptığı savaş sırasında karşılaşmıştı (Arrian., Anab., IV, 4). "Asya İskitlerinin" aristokratları birbirine sırayla yapıştırılmış demir plakalardan oluşan zırhlı asker ve atlardan müteşekkil ağır silahlı süvari birlikler kurmuşlardı. Süvariler bu zırhlı giysinin yanı sıra kalkan da taşıyorlardı (Arrian., Anab., III, 13, 4; IV, 4, 4; Curt., IV, 9, 3). Ağır ve uzun mızraklar taşıyan bu süvarilerin görüntülerine, Hint ve Sakestan Sakalarının hükümdarlarının paralarında da rastlamaktayız.

Sakaların dinleri ile ilgili bilgiler kısıtlıdır.[71] Onlarda da, tıpkı komşu Massagetlerde olduğu gibi, büyük Tanrı -ateş ve at kültünün simgesi- Güneşti. Çevresi büyük taşlarla çevrilmiş olan açık hava mabetleri bulunmaktaydı. Zerdüştlüğün Sakaların dini üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Hotan-Saka diline birkaç Pamir, Zerdüş t terimlerinin geçmesi ve bunun yanı sıra Güneşin isminin de büyük Zerdüş t Tanrısı Ahura Mazda'nın ismiyle değiştirilmesi gerçekten de Zerdüş t lüğün Sakalar üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu Sakaların kültünün Magiler tarafından gönderildiğine dair olan Ahameni dönemine ait eski bir bilgiyi de doğrulamaktadır (Lucian., Macrob., 4-Ksanf Lidi'ye göre).

Saka mitolojisinin yansıdığı Saka "hayvan" yapıtları ve çeşitli tarihi belgeler Sakalarda demir kültürünün geliştiğini göstermektedir.[72]

Issık kurganında (M.Ö. VI.-IV. yy.'a ait) bulunan, "belirsiz bir yazıyla" yazılmış olan gümüş bir kupaya dayanarak, Sakaların kendi yazılarının olduğunu söyleyemeyiz. Bu gümüş kupa gibi bölgedeki tüm diğer, "belirsiz yazıyla" yazılan, eserler komşu tarım bölgelerinden getirilmiştir.[73]

Prof. Dr. Igor Vasilyeviç P'YANKOV,
Novgorod Devlet Üniversitesi / Rusya

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 1 Sayfa: 611-619

■ Kaynaklar:

- ◆ Akişev A. K., İskusstvo i mifologiya sakov. Alma-Ata, 1984.
- ◆ Akişev A. K., Drevnee zoloto Kazaxstana. Alma-Ata, 1983.
- ◆ Bernştam A. N., İstoriko-arxeologičeskie očerki Tsentralnogo Tyanşanya i Pamiro-Alaya. M.; L., 1952.
- ◆ Biçurin N. Y., Sobranie svedeniy o narodax, obitabşix v Sredney Azii v drevnie vremena. II. M.; L., 1950.
- ◆ Buryakov Y. F., Genezis i etapı razvitiya gorodskoy kul'turı Taşkentskogo oazisa. Taşkent, 1982.
- ◆ Gafurov B. G., Tsibukidis D. İ. İskender Makedonskiy i

Vostok. M., 1980.

- ♦ Gertsenberg L. G., Xotanosakskiy yazık. M., 1965.
- ♦ Grantovskiy E. A., İz istorii vostočnoiranskix plemen na granitsax İndii/KSİNA, 61. M., 1963.
- ♦ Grigor'yev V. V., O skifskom narode sakax, SPb, 1811.
- ♦ Zadneprovskiy Y. A., Rannie koçevniki Semireçya i Tyanşanya, Ketmen-Tyübe, Ferganı i Alaya/Stepnaya polosa Aziatskoy çasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. M., 1992.
- ♦ Zadneprovskiy Y. A., Rannie koçevniki Yujnogo Kazaxstana i Taşkentskogo oazisa/Stepnaya polosa Aziatskoy çasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. M., 1992.
- ♦ Zadneprovskiy Y. A., Fergana. Eylatanskaya kultura/Drevneyşie gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii. M., 1985.
- ♦ Kiyatkina T. P., Paleoantropologiya drevneyşey i drevney Sredney Azii/İstoriya tadjikskogo naroda. T. I. Düşenbe, 1998.
- ♦ Litvinskiy B. A., Borba narodov Sredney Azii protiv greko-makedonskogo zavoevaniya/İstoriya tadjikskogo naroda.
- ♦ Litvinskiy B. A.
- ♦ Drevnie koçevniki "Kırşı mira", M., 1912.
- ♦ Litvinskiy B. A., P'yankov İ. V., Voennoe delo u narodov Sredney Azii v VI-IV vv. do n. e. /VDİ. M., 1966. No 3.
- ♦ Mandelştam A. M., Pamyatniki koçevnikov kuşanskogo vremeni v Severnoy Baktirii. L., 1915.
- ♦ Masson V. M., Romodin V. A., İstoriya Afganistana. T. I. M., 1964.
- ♦ Negmatov N. N., Ob issledovaniyax STAKE v 1915 g. /Arxeologičeskie raborı v Tadjikstane. XV (1915). Düşenbe, 1980.
- ♦ Nikonorov V. P., Retsenziya/VDİ. M., 2000. No 1. Volgelsang W. J. Osnovı iranskogo yazıkoznaniya. Drevneiranskıe yazıkı. M., 1919.
- ♦ P'yankov İ. V., Aleksandriya Kraynyaya v izvestiyax antiçnıx avtorov/İssledovaniya po istorii i kul'ture Leninabada. Düşenbe, 1986.
- ♦ P'yankov İ. V., Antiçnie avtorı o Sredney Azii i Skifii/VDİ. M., 1994. No 4.

- ♦ P'yankov İ. V., Askataki-skifi i vostochnie kaspії/Pamirovedenie. Vıp. 1. Düşenbe, 1984.
- ♦ P'yankov İ. V., Baktriya v antiçnoy traditsii. Düşenbe, 1982.
- ♦ Pyankov İ. V., Vostochnıy Turkestan v svete antiçnıx istoçnikov/Vostochnıy Turkestan i Srednyaya Aziya v sisteme kul'tur drevnego i srednevekovogo Vostoka. M., 1986.
- ♦ Pyankov İ. V., Drevneyşee antiçnoe izvestie o puti v Vostochnıy Turkestan/Proşloee Sredney Azii. Düşenbe, 1987.
- ♦ P'yankov İ. V., Drevneyşie gosudarstvennie obrazovaniya/İstoriya tadjikskogo naroda. T. İ. Düşenbe, 1998.
- ♦ P'yankov İ. V., "İstoriya Persii" Ktesiya i sredneaziatskie satrapii Axamenidov v kontse V v. do n. e. /VDİ. M., 1965. No 2.
- ♦ P'yankov İ. V., K voprpsu o marşrute poxoda Kira II na massagetov/VDİ. M., 1964. No 3.
- ♦ P'yankov İ. V., K voprosu ob etniçeskoy i yazıkovoy situarsii v Baktrii ko vremeni vzniknobiya Kuşanskoy derjavı/İzuçenie kulturnogo naslediya Vostoka. SPb, 1999.
- ♦ P'yankov İ. V., Obşestvennyy stroy rannix kočevnikov Sredney Azii po dannım antiçnıx avtorov/Rannie kočevniki Sredney Azii i Kazaxstana. L., 1975.
- ♦ P'yankov İ. V., Retsenziya/VDİ. M., 1969, No 4. P. Daffinâ'nın kitabına yazılan rapor.
- ♦ P'yankov İ. V., Rustam-geroy "Knigi tsarey": skazka ili bıl?/Pamir. Düşenbe. 1992. No 7/8.
- ♦ P'yankov İ. V., "Saki", Soderjanie ponyatiya/İzvestiya AN Tadjikskoy SSR. Otd. Obşestv. Nauk. 3. (53), Düşenbe, 1968.
- ♦ P'yankov İ. V., Srednyaya Aziya v antiçnoy geografiçeskoy traditsii. M., 1997.
- ♦ P'yankov İ. V., Şelkovıy put' ot Gierapolya v Seriku/Pamirovedenie. Vıp. 2. Düşenbe, 1985.
- ♦ Sarianidi V. İ., Xram i nekropol Tillyatepe, M., 1989.
- ♦ Staviskiy B. Y., Srednyaya Aziya v axamenidskuyu epoxu/İstoriya tadjikskogo naroda...
- ♦ Stavviskiy B. Y., Srednyaya Aziya v kuşanskiy period/İstoriya tadjikskogo naroda.

- ♦ Struve V. V., Etyüdü po istorii Severnogo Priçernomor'ya, Kavkaza i Sredney Azii. L., 1968.
- ♦ Frankfor A. P., Suşestvoval li Velikiy Şelkovıy put' vo II-I tıs. do n. e. /Vzaimodeystvie koçevıx kul'tur i drevnix tsivilizatsiy. Alma-Ata, 1989.
- ♦ Bailey H. W., Saka Documents. L., 1968.
- ♦ Daffina P., L'immigrazione dei Saka nella Drangiana. Roma, 1967.
- ♦ Dani A. H., Chilas. The City of Nanga Parvat. islamabad, 1983.
- ♦ Francfort H. P., Note sur la mort de Cyrus et les Dardes/Orientalia iosephi Tucci Memoriae dicata. Roma, 1985.
- ♦ Frye R. N., The Heritage of Central Asia. Princeton, 1998.
- ♦ Gardiner-Garden J. R., Apollodoros of Artemita and the Central Asian Skythians. Bloom, 1987.
- ♦ Gardiner-Garden J. R., Heredot's contemporaries on Skythian geography and ethnography. Bloomington, 1987.
- ♦ Gardiner-Garden J. R., Ktesias on Early Cental Asian History and Ethnography. Bloom., 1987. Herrmann A., Das Land der Seide und Tibet in Lichte der Antike. Leipzig, 1938.
- ♦ Gardiner-Garden J. R, Sakai/RE. Bd. IA. 1920.
- ♦ Herrmann A., Sacaraucae/RE. Bd. iA, 1920.
- ♦ Herrmann A., Sakastane/RE. Bd. IA. 1920.
- ♦ Hulsewe A. F. P., Loewe M. A. N. China in Central Asia. Leiden, 1979.
- ♦ Junge J., Saka-Studien, Leipzig, 1939.
- ♦ Kent R. G., Old Persian Grammar. Texts. Lexicon, 2 ed. New Haven, 1953.
- ♦ Markwart J., Wehrot und Arang. Leiden. 1938.
- ♦ Mayrhofer M., Handbuch des Altpersischen. Wiesbaden, 1964.
- ♦ Olbrycht M. J., Parthia et ulteriores gentes. München, 1996.
- ♦ Pyankov i., Discoveries of German and Pakistani Scholars in Chilas and Gilgit/international Association for hte Study of the Cultures of Central Asia. information Bulletin. 15. Moscow, 1989.
- ♦ Piankov i. V., The Ethnic History of the Sakas/Bulletin of the Asia institute. N. S. Vol. VIII (1994). Bloomfield Hills,

1996.

♦ Vogelsang W. J., The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire. The Eastern Iranian Evidence. Leiden etc., 1992.

■ Dipnotlar:

[1] Bu konu ile ilgili bkz.: Litvinskiy B. A. Drevnie kočevniki "Krişî mira", M., 1972, s. 157, 158.

[2] P'yankov İ. V., "Saki", Soderjanie ponyatiya/İzvestiya AN Tadjikskoy SSR. Otd. Obşestv. Nauk. 3. (53), Düşenbe, 1968. S. 12-19. "Saka" kelimesinin iki farklı -özel ve genel- anlamları, bu halkla ilgili yapılan araştırmalarda, özellikle Amirgi Sakaları için kullanılmıştır, anlamdaki farklılıklara rağmen, bkz. Grigor'yev V. V., O skifskom narode sakax, SPb, 1871, s. 15, 50; Herrmann A., Sakai/RE. Bd. IA. 1920, col. 1771-1773, 1790; Junge J., Saka-Studien, Leipzig, 1939, P. 8, 30, 85.

[3] Kent R. G., Old Persian Grammar. Texts. Lexicon, 2 ed. New Haven, 1953. P. 211. Mayrhofer M., Handbuch des Altpersischen. Wiesbaden, 1964. S. 125. Haumavarga ismi ile ilgi ayrıca bkz. akad. V. V. Struve V. V., Etyüdı po istorii Severnogo Priçernomor'ya, Kavkaza i Sredney Azii. L., 1968. S. 25.

[4] Piankov İ. V. The Ethnic History of the Sakas/Bulletin of the Asia institute. N. S. Vol. VIII (1994). Bloomfield Hills, 1996. S. 37.

[5] P'yankov İ. V., Askataki-skifı i vostoçnie kaspıi/Pamirovedenie. Vıp. 1. Düşenbe, 1984. S. 113.

[6] Piankov İ. V. The Ethnic History. p. 37, 38. Haumavarga-Sakalarının bulundukları bölgeler, P. Frye tarafından da aynı şekilde tespit edilmiştir; bkz. Frye R. N. The Heritage of Central Asia. Princeton, 1998. P. 82.

[7] Herrmann A. Das Land der Seide und Tibet in Lichte der Antike. Leipzig, 1938. S. 9, 90, 146, 157.

[8] M. Ö. 6. -4. Yy. larda Batıda, Sakaların toprağından geçen ipek yolu konusunda bkz.: Frankfor A. P. Suşestvoval li Velikiy Şelkovıy put' vo II-I tıs. do n. e. /Vzaimodeystvie kočevıx kul'tur i drevnix tsivilizatsiy. Alma-Ata, 1989. S.

213-216.

[9] Pyankov İ. Discoveries of German and Pakistani Scholars in Chilas and Gilgit/International Association for the Study of the Cultures of Central Asia. Information Bulletin. 15. Moscow, 1989. P. 51, 52.

[10] Amirgilerin bulundukları yerler konusunda bkz. Gardiner-Garden J. R. Herodotus's contemporaries on Skythian geography and ethnography. Bloomington, 1987. P. 7, 8.

[11] İsimlerin yanlış kıyaslanması konusunda bkz. Grantovskiy E. A. İz istorii vostočnoiranskix plemen na granitsax İndii/KSİNA, 61. M., 1963. S. 28. P'yankov İ. V., K voprpsu o marşrute poxoda Kira II na massagetov/VDİ. M., 1964. No 3. S. 122, 123, prim. 47.

[12] Gardiner-Garden J. R. Ktesias on early Central Asian history and ethnography. Bloomington, 1987. P. 14.

[13] P'yankov İ. V., Drevneyşie gosudarstvennie obrazovaniya/İstoriya tadjikskogo naroda. T. İ. Düşenbe, 1998. S. 248, 634.

[14] Kir'in Sakalarla yaptığı savaşı konusunda bkz. Staviskiy B. Y., Srednyaya Aziya v axamenidskuyu epoxu/İstoriya tadjikskogo naroda. s. 251, 252, 635, 636 ve orada gösterilen kaynakça.

[15] P'yankov. "Saki". s. 14, 15.

[16] P'yankov. Askataki skifi. s. 112-114.

[17] Francfort H. -P. Note sur la mort de Cyrus et les Dardes/Orientalia İosephi Tucci memoriae dicata. Roma, 1985. P. 395-400.

[18] Bu konu ile ilgili bkz. Herrmann. Op. Cit. Col. 1773; Staviskiy. A. g. e., S. 263, 264, 641.

[19] Herrmann. Op. Cit. Col. 1800.

[20] P'yankov. "İstoriya Persii" Ktesiya i sredneaziatskie satrapii Axamenidov v kontse V v. do n. e. /VDİ. M., 1965. No 2, s. 46. s. 14, 15.

[21] Bkz. Vogelsang W. J. The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire. The Eastern Iranian Evidence. Leiden etc., 1992. P. 304-315 ve V. P. Nikonorov'un bu kitap için yazdığı rapor, VDİ. M., 2000. No 1. S. 217-222.

- [22] P'yankov İ. V., Srednyaya Aziya v antiqnoy geografiçeskoj traditsii. M., 1997. S. 119-121.
- [23] P'yankov İ. V., Baktriya v antiqnoy traditsii. Düşenbe, 1982. S. 29-34.
- [24] P'yankov İ. V., Antiqnie avtorı o Sredney Azii i Skifii/VDİ. M., 1994. No 4. S. 203.
- [25] Grigor'yev. A. g. e., S. 123.
- [26] Aleksandr'ın Sakalarla savaşı hakkında bkz. Litvinskiy B. A. Borba narodov Sredney Azii protiv greko-makedonskogo zavoevaniya/İstoriya tadjikskogo naroda, s. 308, 309, 655; Gafurov B. G., Tsibukidis D. İ. Aleksandr Makedonskiy i Vostok. M., 19880. S. 253, 254, 409; bkz. oradaki kaynakça. Adı geçen olayların topoğrafyası konusunda bkz. Negmatov N. N. Ob issledovaniyax STAKE v 1975 g. /Arxeologičeskie rabory v Tadjikstane. XV (1975). Düşenbe, 1980. S. 275, 276.
- [27] P'yankov İ. V., Baktriya. s. 31, 32.
- [28] Buryakov Y. F., Genezis i etapy razvitiya gorodskoy kul'tury Taşkentskogo oazisa. Taşkent, 1982. S. 106. P'yankov İ. V., Aleksandriya Kraynyaya v izvestiyax antiqnix avtorov/İssledovaniya po istorii i kul'ture Leninabada. Düşenbe, 1986. S. 77.
- [29] P'yankov İ. V., Srednyaya Aziya. s. 64, 242-246.
- [30] P'yankov İ. V., Aleksandriya Kraynyaya. s. 75-78.
- [31] P'yankov İ. V., Srednyaya Aziya. s. 55, 152, 257, 258.
- [32] Strabon'un verdiği bilgilerle ilgili bkz. P'yankov İ. V., Srednyaya Aziya. s. 246.
- [33] Biçurin N. Y. Sobranie svedeniy o narodax, obitabşix v Sredney Azii v drevnie vremena. II. M.; L., 1950. S. 151, 179, 183, 190. Hulseyé A. F. P., Loewe M. A. N. China in Central Asia. Leiden, 1979, P. 104, 105, 119-123, 137, 144, 145, 216, 217.
- [34] Sakaların göçü konusunda bkz. Stavviskiy B. Y. Srednyaya Aziya v kuşanskiy period/İstoriya tadjikskogo naroda. s. 407-410, 686, 687. Gardiner-Garden J. R. Apollodoros of Artemita and the Central Asian Skythians. Bloomington, 1987. P. 35-60. Olbrycht M. J. Parthia et ulteriores gentes. München, 1996. S. 77-96. Ayrıca bkz. bu çalışmadaki kaynakça.

- [35] Litvinskiy. Drevnie koçevniki. s. 187-193.
- [36] Pyankov. Discoveries. p. 52-54 ayrıca bkz. buradaki kaynakça.
- [37] Dani A. H. Chilas. The city of Nanga Parvat. İslamabad, 1983. P. 62-64.
- [38] Piankov. The Ethnic History. p. 38, 39.
- [39] Bu Sakalarla ilgili bkz. Herrmann A. Sakastane/RE. Bd. IA. 1920. Col. 1807-1812; Masson V. M., Romodin V. A. İstoriya Afganistana. T. I. M., 1964. S. 135-140; Daffinà P. L'immigrazione dei Saka nella Drangiana. Roma, 1967 ve yazarın bu kitap için yazdığı rapor s. 192, 193.
- [40] Litvinskiy. Drevnie koçevniki. s. 192, 193.
- [41] Piankov. The Ethnic History. p. 38, 39.
- [42] Markwart J. Wehrot und Arang. Leiden. 1938. Bkz. Pyankov, Baktriya. s. 44, 45.
- [43] Piankov. The Ethnic History. p. 39-41; Pyankov, Srednyaya Aziya. s. 52, 55, 254-257.
- [44] Pyankov İ. V. Drevneyşee antiçnoe izvestie o puti v Vostoçnyı Turkestan/Proşloee Sredney Azii. Düşenbe, 1987. S. 261-267.
- [45] Biçurin. A. g. e., S. 188, 189. Hulsewé, Loewe. Op. Cit. p. 139.
- [46] Piankov. The Ethnic History. p. 40, 41.
- [47] Komedlerin bölgesindeki Büyük İpek Yolu konusunda bkz. P'yankov İ. V. Şelkovıy put' ot Gierapolya v Seriku/Pamirovedenie. Vıp. 2. Düşenbe, 1985. S. 130-138; Vostoçnyı Turkestan v svete antiçnix istoçnikov/Vostoçnyı Turkestan i Srednyaya Aziya v sisteme kul'tur drevnego i srednevekovogo Vosyoka. M., 1986. S. 19-21; Srednyaya Aziya. s. 74-77, 269, 270.
- [48] Piankov. The Ethnic History. p. 41, 42.
- [49] Gertsenberg L. G. Xotanosakskiy yazık. M., 1965. Bailey H. W. Saka documents. L., 1968.
- [50] Herrmann. Das Land der Seide. s. 147.
- [51] Sakaraukalarla ilgili bkz. Herrmann A. Sacaraucae/RE. Bd. İA, 1920. Col. 1611-1620; Litvinskiy. Drevnie koçevniki. s. 110-172, 175, 189; Gardiner-Garden. Apollodoros of Artemita.

- P. 50-60; Olbrycht. Parthia. P. 95. 105, 110-115; 122, 121. Ayrıca bkz. oradaki kaynakça.
- [52] Osnovy iranskogo yazıkoznaniya. Drevneiranskıe yazıkı. M., 1919. S. 115, 116.
- [53] Piankov. The Ethnic History. p. 39.
- [54] Kiyatkina T. P., Paleoantrologiya drevneyşey i drevney Sredney Azii/İstoriya tadjikskogo naroda. s. 531. Ayrıca bkz. oradaki kaynakça.
- [55] Junge. Op. Cit. S. 9, 10.
- [56] Zadneprovskiy Y. A. Rannie koçevniki Semireçya i Tyanşanya, Ketmen-Tyübe, Ferganı i Alaya/Stepnaya polosa Aziatskoy çasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya. M., 1992. S. 76-80, 87-89. Bernştam A. N. İstoriko-arxeologičeskie oçerki Tsentralnogo Tyanşanya i Pamiro-Alaya. M.; L., 1952. Ayrıca bkz. bu çalışmadaki kaynakça.
- [57] Zadneprovskiy, a.g.e., s. 81-87, 89-95.
- [58] Zadneprovskiy Y. A. Rannie koçevniki Yujnogo Kazaxstana i Taşkentskogo oazisa/Stepnaya polosa. s. 103-107.
- [59] Mandelştam A. M. Pamyatniki koçevnikov kuşanskogo vremeni v Severnoy Baktrii. L., 1975. S. 104-109.
- [60] Sarianidi V. İ. Xram i nekropol Tillyatepe, M., 1989. S. 47-134.
- [61] Piankov. The Ethnic History. p. 42-45; Pyankov. Discoveries. p. 51, 52.
- [62] Vogelsang. op. cit. P. 158.
- [63] Zadneprovskiy. Rannie koçevniki Semireçya. s. 80.
- [64] Zadneprovskiy Y. A. Fergana. Eylatanskaya kultura/Drevneyşie gosudarstva Kavkaza i Sredney Azii. M., 1985. S. 195-198. Ayrıca bkz. oradaki kaynakça.
- [65] Vogelsang. op. cit. P. 144, 150, 158.
- [66] Zadneprovskiy Y. A. Rannie koçevniki Semireçya. s. 77.
- [67] Akişev A. K. İskusstvo i mifologiya sakov. Alma-Ata, 1984. S. 99, 100.
- [68] P'yankov İ. V. Obşestvennyıy stroy rannix koçevnikov Sredney Azii po dannım antiçnıx avtorov/Rannie koçevniki Sredney Azii i Kazaxstana. L., 1975. S. 84-91.
- [69] P'yankov İ. V. Rustam-geroy "Knigi tsarey": skazka ili

bil?/Pamir. Düşenbe. 1992. No 7/8. S. 136-145.

[70] Litvinskiy B. A., P'yankov İ. V. Voennoe delo u narodov Sredney Azii v VI-IV vv. do n. e. /VDİ. M., 1966. No 3. S. 36-52. Litvinskiy. Drevnie kočevniki. s. 83-131.

[71] Litvinskiy. Drevnie kočevniki. s. 132-155. Zadneprovskiy. Rannie kočevniki Semireçya. s. 78-80.

[72] Akişev. İskusstvo i mifologiya. Akişev A. K. Drevnee zoloto Kazaxstana. Alma-Ata, 1983.

[73] P'yankov İ. V. K voprosu ob etniçeskoy i yazıkovoy situarsii v Baktrii ko vremeni vozniknobiya Kuşanskoy derjavi/İzuçenie kulturnogo naslediya Vostoka. SPb, 1999. S. 42, 43. Taryhy makalalar